

ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.923.2

Андрій ГРИНЕЧКО
(м. Дрогобич)

ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНЕ САМОСТАВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

У статті аналізується проблема емоційно-ціннісного самоствавлення особистості як одного з феноменів самосвідомості. Розглядається його взаємодія з рядом психологічних утворень, таких як самопізнання, самовизначення, самооцінка. Значна увага приділена емпіричному вивченню даної проблематики в контексті дослідження процесу самовизначення осіб старшого підліткового віку.

Ключові слова: *самоствавлення, самопізнання, самосвідомість, самовизначення, переживання, старший підлітковий вік.*

Hrynychko A. Emotional and value self-attitude of personality. *The article concerns the problem of emotional and value self-attitude of a personality as a phenomenon of consciousness. We examined its interaction with a number of psychological formations, such as self-cognition, self-determination, self-appraisal. Considerable attention is paid to the empiric study of this problem in the context of self-determination research process among older adolescents.*

Key words: *self-attitude, self-cognition, consciousness, self-determination, experiences, older adolescents.*

Постановка проблеми. Емоційно-ціннісне самоствавлення виступає специфічним видом емоційних переживань, в яких відтворюється власне ставлення особистості до того, що вона пізнає, відкриває відносно самої себе. Цей вид самоствавлення разом із самопізнанням являє собою єдиний акт самосвідомості.

Переживання пов'язані з ставленням до власної особистості, до окремих її особливостей, до всіх проявів поведінки та діяльності можуть проявлятися у формі безпосередньої емоційної реакції або як переживання в «інактуальній формі», коли жива емоційна реакція відсутня і замінюється оціночним судженням, за яким стоїть безпосередньо пережита в певний період часу емоційна реакція.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження у сфері психології самоствавлення характеризуються теоретичною та прикладною багатоаспектністю. Підтвердження цього факту ми знаходимо у наукових розвідках

Б. Г. Ананьева [1], А. М. Колишко [2], С. Р. Пантелеєва [3], С. Л. Рубінштейна [4], І. І. Чеснокової [5]. Протягом останніх років найбільш вагомими науковими розробками у цій сфері слід вважати такі: динаміка самоствавлення та ставлення до іншого (Ю. В. Александрова), психологічні чинники формування самоствавлення (Р. Б. Сапожнікова), етнопсихологічні особливості самоствавлення підлітків (Н. Г. Айварова), взаємодія ціннісно-сислової сфери зі самоствавленням (С. В. Котляров), вплив сімейної депривації на самоствавлення і ставлення дітей і підлітків до батьків (А. К. Рубченко).

Мета статті: здійснити психологічний аналіз явища емоційно-ціннісного самоствавлення в структурі особистості осіб старшого підліткового віку.

Виклад основного матеріалу. Емоційно-ціннісне самоствавлення, виникаючи як результат діяльності самосвідомості, являється в той же час однією із її фундаментальних властивостей, впливаючи на прояв цілої системи інших психічних особливостей особистості. Так, за відповідних життєвих умов в особистості може виробитись таке емоційно-ціннісне ставлення до себе, в складі якого велику роль відіграють елементи низької самоповаги, хоча воно може бути і не адекватним справжньої цінності особистості. Зазвичай таке ставлення до себе пов'язане з цілим комплексом певних психічних якостей, які реалізуються певним стилем поведінки. Недостатня самоповага перешкоджає формуванню стійкого і стабільного поняття про себе. Люди з заниженою самоповагою відрізняються надзвичайною вразливістю, чутливо реагують на все, що стосується їх особистості. Реакції на жарт, сміх, зауваження в їх адресу можуть бути ультрапарадоксального характеру, негативна думка дуже непокоїть їх і глибоко ними переживається. Страх негативної думки і значна вразливість викликає прагнення обмежити соціальні контакти і бути в психологічній ізоляції [5].

Навпаки, адекватно усвідомлене і послідовне емоційно-ціннісне ставлення особистості до себе, наприклад у таких формах, як гордість, самоповага, вимогливість, відповідальність являється центральною ланкою її внутрішнього психічного світу, яка забезпечує її цілісність.

Емоційно-ціннісне самоствавлення виникає на основі переживань, які включені в раціональні моменти самопізнання. В той же час переживання являються необхідною умовою вищевказаного психологічного феномену, оскільки саме через них усвідомлюється ціннісне значення для особистості власних різноманітних ставлень до себе, вони виступають своєрідним критерієм позитивної чи негативної сигнальності форм ставлення до себе [5].

Емоційно-ціннісне самоствавлення є явищем динамічним, в стані безперервного розвитку. Його динаміка проявляється в розширенні, поглибленні змістовної і функціональної сфер в процесі вікового розвитку індивіда в міру накопичення його емоційного досвіду. Різноманітні почуття, емоційні стани, пережиті в різний час, в різних життєвих ситуаціях у зв'язку з роздумами про себе, розумінням самого себе, складають той емоційний багаж, який являється одним із необхідних умов створення якісного складу самосвідомості [4].

Різні рівні усвідомлення емоційно-ціннісного самоствавлення пов'язані з різними рівнями емоційних переживань – від нечітких і дифузних емоційних реакцій з розпливчатою оцінкою мотивації власної поведінки, її результатів, власних цінностей, до чітко і повністю усвідомленого емоційно-ціннісного ставлення до самого себе в тісному зв'язку з переконаннями і поглядами особистості, в співвідношенні з оцінкою її іншими.

Самоствавлення особистості у зв'язку з усвідомленням власної значимості впливає на оцінку, впливає на оцінку власної мотиваційної сфери через розуміння значимості для себе певного факту, явища, події. Іноді план оцінки себе, усвідомлення ставлення до себе не одразу проявляється у своїй чіткій формі, а поступово окреслюється з нечіткого усвідомлення в факт самосвідомості. В несвідомій або в мало усвідомленій формі самоствавлення може існувати, але це лише потенційні явища свідомості і самосвідомості. Цілий ряд самоствавлень, виникаючих в індивіда, залишається за межами свідомого.

Окремі складні форми самоствавлення у зв'язку з труднощами їх усвідомлення можуть гальмуватися і витіснятися із сфери свідомого, але це не означає, що вони руйнуються. Тривалий період часу вони можуть зберігатися в загальмованому стані і за певних умов, під впливом відповідного стимулу можуть актуалізуватися і стати реальним фактом свідомості і самосвідомості.

Прояви емоційно-ціннісного самоствавлення виникають перш за все у зв'язку з різними знаннями особистості про себе, отриманими в процесі її діяльності, спілкування. Ці знання розвиваються поступово, а відповідно, і їх оцінка і розвиток ставлення до пізнаного в собі знаходяться в безпосередній залежності від результатів самопізнання.. Процесуальність моментів самопізнання, поступовий вплив знань про себе зумовлюють лабільність та динамічність феномену емоційно-ціннісного самоствавлення особистості [2].

Існує думка про зв'язок самоствавлення особистості із часовим планом її життєдіяльності. А. Шерозія вважає, що ставлення особистості до

самої себе дано не тільки в системі її ставлення до самої себе через свою свідомість, але і в системі її ставлень до самої себе через своє несвідоме психічне, з яких перше зв'язує її з теперішнім і майбутнім, а друге – з минулим. Більша частина пережитого зі сфери самоставлення особистості в згорнутому вигляді переходить в сферу несвідомого і існує там у формі внутрішніх можливостей, емоційних резервів, потенцій і актуалізується за певних умов, включаючись в емоційне життя особистості в теперішньому, створюючи своєрідну апперцепцію її особистісного життя в майбутньому [6].

Перехід емоційно-ціннісних переживань від несвідомих до реальних фактів свідомості і самосвідомості, закономірно пов'язаний з рухом пізнання людини і розвитком її мотивації, діяльності і поведінки. В основі існування явища емоційно-ціннісного ставлення до себе лежать багатопланові і багаторівневі форми лабільності переживань, як його динамічна основа. Інтеграція афективного досвіду особистості, пов'язаного з пізнанням об'єктивного і соціального світу, – необхідна передумова становлення емоційно-ціннісного самоставлення особистості [5].

Самоставлення тісно взаємодіє з самопізнанням, утворюючи акт самосвідомості. З однієї сторони, ставлення особистості до себе виникає і формується в процесі самопізнання на різних його рівнях, з іншої – самоставлення особистості на певному віковому етапі її розвитку суттєво впливає на весь процес самопізнання, визначає його специфіку, спрямованість та індивідуальний, особистісний відтінок. Взаємодія самопізнання та самоставлення в єдиному цілісному акті самосвідомості визначає єдність чинників, умов розвитку як для самопізнання, так і для самоставлення, а відповідно, і для самосвідомості в цілому.

Самоставлення особистості має складну психологічну структуру. Воно розвивається на основі різних ставлень, які виникають в процесі життєдіяльності особистості; ставлень до речей, людей, взаємоставлень людей; ставлень інших до цієї особистості. Спочатку ставлення до себе не характеризується стійкістю. Індивід переважно опирається на оцінку інших у власній поведінці. Лише внаслідок значної кількості аналогічних за змістом усвідомлень себе як суб'єкта, певних проявів в діяльності та поведінці у нього формується фіксоване, більш-менш стійке уявлення про себе як про особистість. Одночасно з цим поняттям виникає і більш або менш стійке самоставлення, яке знаходить своє вираження в самооцінці, яка відображає рівень психологічної зрілості особистості [2].

За твердженням Б. Г. Ананьєва, усвідомлення ставлення до себе детермінується переживаннями різної міри інтенсивності. Стійке самоставлення особистості стає для неї її характерологічною особливістю.

Воно окреслює структуру характеру, забезпечуючи його цілісність, виконуючи функцію саморегуляції та самоконтролю, сприяючи утворенню та стабілізації внутрішньої цілісності особистості [1].

Самоствалення особистості може реалізовуватись в таких формах, як гордість, самозакоханість, самоповага, пихатість тощо. І жодне з них в первинному вигляді, в своєму кількісному різноманітті неможливо зрозуміти, не дослідивши його генезу і тих часових станів, які супроводжують процес їх розвитку. В цьому випадку необхідно відстежити шляхи переходу від ситуативних до більш або менш стійких, типових проявів ставлення особистості до себе, виявити ті переживання, які лежать в основі їх формування. Отже, стійке самоствалення особистості виникає в результаті складних співствалень і взаємо переходів стійкого і мінливого компонентів в процесі розвитку самосвідомості.

В статті, крім теоретичного огляду проблеми, ми старались емпірично дослідити особливості прояву цього феномену. Застосування тесту-запитальника «Самоствалення» В. В. Століна, С. Р. Пантелєєва та наступний порівняльний аналіз отриманих результатів тестування школярів 10–11 класів шкіл м. Самбора та Самбірського району дали можливість вивчення як загальних тенденцій вивчення особистості у цьому віковому періоді, так і особливостей самоствалення, зумовлених низкою соціальних та суспільних чинників.

Для самоствалення старшокласників характерні дві головні тенденції: чітко виявлена потреба у самопізнанні та низький рівень саморозуміння. Тобто, виявлені особливості самоствалення зайвий раз підкреслюють головне значення у цьому віці процесу самоідентифікації, який полягає у пошуку та відкритті особистістю власного «Я».

Середні бали за шкалою «самозвинувачення» відображають досить критичне ставлення старшокласників до себе, що також зумовлене тими складними процесами, які відображаються на цьому етапі розвитку особистості, а саме виникнення життєвих перспектив та цілей, які є важливими складовими особистісного самовизначення.

За такими шкалами тесту, як «самоповага», «самоствалення» та «саморозуміння» школярі міста і села набирають однакову кількість балів. Однак, за шкалами «самоповага» та «самовпевненість» учні сільської школи отримують більшу кількість балів, ніж їх ровесники з міста. Високі бали за цими шкалами свідчать про розбіжність між теперішньою ситуацією спілкування та бажаною, ідеальною, яка стимулює високий рівень домагань, який взагалі притаманний юнацькому віку, та пов'язані з цим підвищені самооцінку та самовпевненість.

Можлива також ситуація, коли через відсутність еталонів та критеріїв можливих перспектив розвитку у референтному соціальному оточенні звужуються межі ідеальної моделі становлення особистості та, як наслідок, підвищення самооцінки.

Шкали «самовпевненість» та «самоповага» спрямовані на діагностику тих аспектів самоствавлення, які об'єднують міру своїх можливостей, здібностей, віру у власні сили тощо, але не відображають власне емоційне ставлення до себе, своїх недоліків, переваг, рис характеру тощо.

За такими аспектами самоствавлення, як шкали «самоприйняття» та «аутосимпатія» більш високу кількість балів отримали школярі з міста. Це є свідченням того, що останні значно вище оцінюють свої особистісні якості, краще ставляться до себе, вважають себе більш наближеними до свого «ідеального Я», ніж школярі з села.

Зважаючи на це, можна стверджувати, що старшокласники міста характеризуються більш високим рівнем емпатійності та емоційної зрілості, ніж школярі з села, що сприяє формуванню позитивного самоствавлення та розвитку юнацької дружби. На формування цієї характеристики істотний вплив здійснює існування неформального, довірливого спілкування з батьками та дорослими, яке більш властиве для міста, тоді як у селі спілкування дітей та дорослих в значній мірі стосується господарської теми.

Висновки. Самоствавлення слід розглядати як систему емоційно-ціннісних установок в адресу власного «Я». Самоствавлення виступає як інтегральний показник відповідності внутрішніх і зовнішніх ресурсів адаптації особистості, а, з іншого боку, формуючись в онтогенезі (проходячи стадії від рівня фізичного самовідчуття до рівня соціального вимірювання «Я»), виступає як такий ресурс. Формування самоствавлення залежить від середовища формування особистості на прикладі учнів сільської та міської шкіл.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Борис Герасимович Ананьев. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.
2. Кольшко А. М. Психология самоотношения : учебн. пособие / Александр Марьянович Кольшко. – Гродно : ГрГУ, 2004. – 102 с.
3. Пантеев С. Р. Самоотношение / Сергей Рэмович Пантеев // Психология самосознания. Хрестоматия. – Самара: БАХРАХ-М, 2000. – С. 208–242.
4. Рубинштейн С. Л. Человек и мир / Сергей Леонидович Рубинштейн ; [послесл. К. А. Абульхановой-Славской, А. Н. Славской]. – М. : Наука, 1997. – 189 с. – (Рос. акад. наук, Ин-т психологии).
5. Чеснокова И. И. Проблема самосознания в психологии / Ирина Ивановна Чеснокова. – Москва : Наука, 1977. – 144 с. – (Академия наук СССР. Институт психологии).

6. Шерозия А.Е. К проблеме сознания и бессознательного психического. Опыт интерпретации и изложения общей теории / Аполлон Епифанович Шерозия. – Тбилиси : Мецниереба, 1973. – Т II. – 522 с.

УДК 159,923:316,752

Віра ДУБ
(м. Дрогобич)

ДУХОВНІСТЬ В СТРУКТУРІ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

У статті аналізується духовність як складова ціннісно-смыслової сфери майбутнього педагога. Визначається психологічний аспект розгляду духовності та духовних цінностей. Розкрита роль духовності у контексті особистісного та професійного розвитку особистості.

Ключові слова: *духовність, духовні цінності, духовний розвиток, ціннісно-смыслова сфера, майбутні педагоги.*

Dub V. Spirituality in the value and notional spheres of a future teacher. *The article analyzes spirituality as a constituent of future teacher's value and notional spheres. The psychological aspect of spirituality and spiritual values is determined. The role of spirituality in the context of personality and personal professional development is disclosed.*

Key words: *spirituality, spiritual values value and notional sphere, future teachers.*

Постановка проблеми. Динаміка розвитку сучасного суспільства у ХХІ столітті принесла із собою різноманітні політичні, соціальні негаразди, проблеми навколишнього середовища, стреси, фобії, депресії, почуття втрати сенсу життя, кризи духовності. Тому проблема духовності, духовного становлення особистості та розвитку духовних цінностей набуває сьогодні особливого значення. Адже від рівня розвитку духовності кожного із нас залежить і благополуччя суспільства в цілому.

В межах нашого дослідження важливим постає питання духовності у майбутніх учителів. Зазначені нами проблеми суспільства значною мірою впливають на систему освіти, яка відповідає за підготовку випускників шкіл та ВНЗ до успішної адаптації в нових умовах життя, навчання та професійної діяльності. Особливі функції педагога в суспільстві, специфіка його професійної діяльності, соціальні можливості